

РУХ ЗА ПРАВА КОРИННИХ НАРОДІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Мирослав Борисенко

УДК 323.1(100+477)

У статті розглянуто походження терміна «корінні народи» в політичному словнику сучасної України в порівнянні з його тлумаченням у Європі. Автор наполягає, що значення терміна змінювалося протягом останнього століття. Досліджено історію руху за права корінних народів у світі з початку ХХ ст. до прийняття Декларації ООН про права корінних народів у 2007 році.

Ключові слова: корінні народи, колективні права, Декларація ООН, культурний геноцид, асиміляція.

The genesis of the *indigenous peoples* term in modern Ukraine political dictionary in the comparison with European treatment is considered in the article. The author insists on the fact that its meaning has changed during the last century. He investigates the history of movement for the rights of indigenous peoples in the world from the early XXth century till the adoption of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples in 2007.

Keywords: indigenous peoples, collective rights, the United Nations Declaration, cultural genocide, assimilation.

У грудні 2017 року відбулася важлива подія, що залишилася майже непоміченою в Україні. Урядова комісія Перу прийняла рішення про створення найбільшої резервації для корінних мешканців Амазонії. Протягом кількох десятків років антропологи збирали уривчасті факти про існування невідомого народу, який мешкав у гущавині тропічного лісу. Іноді це були просто згаслі вогнища, сліди на піску, кістки тварин та інші непевні докази існування поруч із цивілізованим світом груп людей, що живуть із мисливства та збиральництва. Громадські організації розгорнули широку інформаційну та політичну діяльність, направлену на визнання цих людей корінним населенням Перу та створення на території провінції найбільшої резервації площею понад 2,5 млн гектарів лісових масивів. Беатріс Уертас в інтерв'ю «Гардіан» говорить, що визнання існування корінних мешканців примушує уряд вжити заходів для захисту їхніх основних прав [19]. Антропологи, екологи, активісти 15 років відстоювали збереження їхнього природного середовища. Така довга боротьба лише за визнання права називатися корінними мешканцями, насамперед, пов'язана з недовірою уряду до різного роду сенсаційних заяв про «відкриття» племен, які все ще живуть у «печерному віці».

Здебільшого такі повідомлення виявлялися просто інформаційними фейками або хитрими маніпуляціями. Однак антрополог Девід Рівера, який проводив польові дослідження на цих теренах, стверджує, що місцеві мешканці займають ці території вже дуже довгий час і свідчення про їхню автохтонність є незаперечними [19].

В Україні історія з «корінними народами» раптом набула зовсім нового звучання та смислу після драматичних подій зими та початку березня 2014 року. 20 березня 2014 року Верховна Рада України без будь-якого обговорення в надзвичайно драматичних зовнішньо та внутрішньополітичних умовах прийняла Постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантій прав кримськотатарського народу у складі Української Держави», якою було оголошено цей етнос корінним народом України. У той момент частина парламенту розглядала цей закон як механізм протидії російській окупації Криму. З того часу сам термін почав використовуватися в ЗМІ, соціальних мережах та навіть в офіційних документах з посиланням на Декларацію «Про права корінних народів» ООН від 2007 року.

Отже, мета цього дослідження розглянути історію становлення руху за права корінних

народів у світі й порівняти зі смислами, що вкладають у цей термін в Україні.

В українській історіографії над цим питанням досить плідно працює О. Козачук [5–8]. Саме йому належить низка публікацій, у яких висвітлюється рух за права корінних народів. Загалом ця проблема в Україні переважно була політизована, а отже, наукової літератури вкрай мало, особливо бракує порівняльного аналізу українського та світового досвіду (за виключенням однієї невеликої статті вже згаданого О. Козачука [9], у якій мало паралелей між українськими реаліями та зарубіжною практикою). Однією з перших праць, у якій розглядається питання термінології на науковому рівні була стаття російського вченого С. Соколовського [13], вона містить досить розгорнутий огляд історії становлення самого терміна в радянській та пострадянській етнології. Однак для нас найбільш цікава є розвідка цього ж ученого, у якій він аналізує поняття «індигенності» або «аборигенності» у світовій юридичній та політичній практиці [14]. Звичайно, не можна оминати розлогу статтю Н. Ханенко-Фрізен, що нещодавно вийшла в авторитетному часопису «Критика» [15]. Авторка, ґрунтуючись на власних спостереженнях, аналізує проблему «невидимості» корінних мешканців Канади. Ця стаття особливо корисна для нашої теми, оскільки в ній розкрито процес рецепції цієї проблеми через свідомість молодого покоління сучасних канадців та відображено політику «примирення» як основу сучасного стану боротьби за права корінних мешканців.

Проблема статусу корінного населення є предметом вивчення і юристів. У 2005 році Б. Бабін захистив дисертацію, котра була присвячена аналізу статусу корінних народів [1]. Пізніше було опубліковано статтю Є. Самойленка [12], яка загалом повторює виклад та підсумки попередніх дослідників і має багато запозичень із статті С. Соколовського [13].

Сучасне трактування корінних народів ґрунтується на тезі, що будь-які спроби визначення та окреслення осіб, яких можна вва-

жати корінними, ведуть тільки до подальшої дискримінації. Також наслідком спроб ввести право автохтонності або давності проживання, зазвичай, були конфлікти між самими індіанцями, які були витісненні зі своїх земель у результаті вторгнення європейців. Відповідно, з метою недопущення дискримінації застосовується принцип, за яким «корінними народами» можуть себе називати тільки самі представники корінних народів. Цей пункт був використаний у резолюції ООН, у ньому йдеться про заборону представникам більшості вводити додаткові маркери, що є ще одним кроком у напрямку збереження прав народів, які постраждали від панування колонізаторів. Це суто політичний підхід, який суперечить етнологічним дослідженням, створюючи низку непереборних труднощів, наприклад, непоодинокими є випадки, коли групи європейців намагалися себе зараховувати до корінних народів на територіях колишніх колоній [13, с. 66].

Серед усіх маркерів, котрі використовуються у світовій практиці, науковці (О. Соколовський, В. Кочарян, Є. Самойленко, Ф. Абанідзе) природно називають чотири найбільш вживані – самоідентифікація, приналежність до меншини, збереження культурних і мовних особливостей та міцний духовний і господарський зв'язок із землею, територіями, які населяють або населяли корінні народи. Світовий банк як установа, що надає реальну допомогу та здійснює фінансування проектів, спрямованих на збереження традиційного способу існування малих народів, має свою систему визначення. Спочатку такими маркерами для Світового банку були відсутність писемності або неграмотність більшості населення, ізоляція, натуральне господарство, залежність форм господарювання від навколишнього середовища [12, с. 210]. У 1995 році Світовий банк почав використовувати більш розмиті загальні визначення, в основу яких покладено «термінологічний плюралізм».

С. Соколовський, посилаючись на новозеландського вченого Дж. Уолдрона, пише, що можна говорити про дві парадигми «інді-

генності»: одна з них «континентальна», або Європейська (побудована переважно на трактуванні «індигенності» як особливого способу життя людини тісно пов'язаного з природним середовищем, її ще називають економічною) та «тихоокеанська» (у якій ключовою ознакою є володіння землею на основі давності або первинності) [14, с. 148].

В основних міжнародних правових документах народи, які мають статус корінних, визначаються за кількома принципами. У Конвенції Міжнародної організації праці (далі – МОП) 1957 року головною ознакою належності до корінних мешканців став племінний спосіб життя. Сам термін не розширювався додатково, але цілком було зрозуміло, що мова йде про етнічні групи, які зберегли традиційні форми господарювання, засновані на привласнюючих формах економіки як основи життєзабезпечення.

Різний погляд на цю проблему у країнах, котрі сформувалися внаслідок експансії колоніальних імперій в епоху географічних відкриттів, адже саме на їхній території проживає найбільша кількість корінних народів. Держави, які здобули свою незалежність після розпаду колоніальної системи в ХХ ст. в Азії та Африці, не визнають західну доктрину й термінологію та пропонують, щоб Декларація ООН «Про права корінних народів» діяла виключно в Америці та Австралії. Окремі постколоніальні держави, зокрема Індія та Бангладеш, узагалі заявили, що не можуть визначити, хто є більш корінним народом з усього населення, яке проживає на їхній території [2, с. 410]. Зрештою, у путівнику для правозахисників, який пояснює основні принципи Декларації ООН «Про права корінних народів...» зазначено: «Усе вищесказане свідчить про відсутність єдиного узгодженого визначення корінних народів. Незважаючи на дискусію, що триває, ключовий критерій самоідентифікації, як вираження права на самовизначення корінних народів, набув сьогодні широкого визнання» [3, с. 6].

Термін *indigenous* у значенні місцевий, тубільний використовувався ще в Давньому

Римі й досить часто означав не тільки людей, але й породи тварин, традиції, богів або навіть сорти вина. З початком колоніальної експансії прибульці настільки були шоковані відмінними рисами культури місцевого населення, що дуже швидко термін тубільний почав вживатися в значенні відмінний від європейського, екстравагантний і став основним маркером у новоствореній світоглядній системі «свій-чужий». Сам термін більше почали використовувати на позначення інакшості, окремості.

Зі здобуттям незалежності в країнах Північної Америки, а потім Австралії та Нової Зеландії з'явилися свої бюрократичні установи, що почали опікуватися справами корінних мешканців. Однак самим аборигенам від цього ставало не легше. Зламавши військовий опір своїх супротивників, нові господарі завойованого світу розпочали нищення етнічності індіанців. У 1869 році королева Великої Британії Вікторія видала Акт, за яким уряд отримав право насильно відбирати дітей аборигенів у батьків і поміщати їх у спеціальні заклади з метою виховання та навчання, а насправді для повної асиміляції. Подібна доля не оминула й корінне населення інших континентів. Політика асиміляції індіанців Північної Америки довго відбувалася під гаслом одного з фундаторів такої мережі інтернатів Річарда Прата: «Убий індіанця – спаси людину». Подібні інтернати існували в Канаді, США та Австралії. Урядові або релігійні організації насильно відбирали дітей у батьків та переміщали їх до закладів, де вони мали пройти примусову асиміляцію. Ця ганебна практика, яку зараз називають культурним геноцидом, широко розгорнулася в Австралії, Канаді та США наприкінці 1880-х років. У США, за О. Козачук, «Політика асиміляції індіанців досягла свого апогею на рубежі ХІХ–ХХ ст. Верховний суд США в рішенні, відомому як “Сполучені Штати проти Каґами”, зазначив, що “влада федерального уряду над залишками цієї колись могутньої, а тепер слабкої та нечисленної раси необхідна як для її власного захисту, так і для безпеки тих, у чиєму суспільстві вона буде існувати”» [6, с. 250].

Маленьких дітей індіанців насильно відбирали в батьків та відправляли в спеціальні інтернати, де вони мали пройти навчання та прилучення до культури панівного народу. У них віднімали одяг, забороняли спілкуватися з родичами та користуватися рідною мовою. В інтернаті вони мали навчитися носити європейський костюм та зачіску, молитися, підпорядковуватися владі. Майже скрізь умови утримання були однаковими. Однаковими були й результати — більшість дітей не змогли адаптуватися, вони гинули або в стінах цих інтернатів, або одразу після того, як залишали їх. У 1920-х роках міжвідомча комісія уряду США провела інспекцію цих закладів і виявила, що дітей навчають лише примітивним навичкам — хлопчиків нехитрим ремеслам, а дівчат шиттю; самих дітей нерідко використовують як безкоштовну робочу силу [18 с. 373]. Багато дітей гинули від хвороб та поганих умов. Через консервативний релігійний дух цих сегрегаційних закладів дітей часто принижували та карали за найменшу провинку [15]. Незважаючи на спроби уряду щось змінити, заклади Пратта продовжували діяти в США аж до середини 1950-х років, навіть після того, як усі корінні американці отримали статус громадянина. В Австралії аналогічні «заклади освіти» все ще діяли і в 1960-х роках. Лише в 1990-х роках спробували підрахувати скільки дітей аборигенів Австралії пройшли через ці установи та скільки з них загинули в цих умовах. Остаточні цифри постраждалих підрахувати так і не вдалося. Натомість австралійській уряд увів цілу програму вибачення, яка передбачає проведення різних заходів, спрямованих на досягнення миру та порозуміння між аборигенами та білою більшістю Австралії.

У XIX та на початку XX ст. проблема виживання корінних народів не була частиною великої політики й не виходила за межі інтересів та повноважень місцевої колоніальної адміністрації, в усякому разі до того часу, поки не спалахували криваві повстання тубільців, що намагалися здобути свободу. Уперше про

надмірну жорстокість, що проявлялася в хижацькому використанні ресурсів, експлуатації людей та відкритих актах геноциду міжнародна спільнота почала говорити лише на початку 1900 років і це було пов'язано із злочинами бельгійського короля Леопольда. Король Леопольд створив добре відлагоджену систему вищиску та терору на землях Конго, яка просто вражає своєю жорстокістю. На рубежі XIX—XX ст. у газетах розгорнулася масова інформаційна кампанія направлена проти бельгійських колонізаторів. У європейських виданнях було опубліковано фотографії людей із відрубаними кінцівками як доказ нелюдського поводження з місцевими жителями. Так, на початку 1900-х років на міжнародному рівні почали говорити про злочини, які мали всі ознаки геноциду, спрямованого на знищення корінних народів Африки. І хоча під маскою справедливого обурення європейських політиків ховалося бажання самим відібрати контроль над цими землями, уперше масові злочини європейців стали предметом активного обговорення в багатьох країнах та на міжнародному рівні.

Під час Першої світової війни європейці активно почали залучати корінні народи до участі у війську, заграючи із місцевими вождями або лідерами та обіцяючи їм усе більше суверенітету. Після Другої світової війни людство намагалося унеможливити в майбутньому жахіття тоталітарних режимів. Світова спільнота засудила будь-які прояви геноциду, що стало першим кроком у боротьбі за права корінних мешканців. У 1948 році було прийнято Міжнародну конвенцію «Про запобігання та покарання злочинів геноциду», яка також захищала й представників корінних народів. У 1957 році було прийнято Конвенцію МОП № 107, що захищала права корінних жителів, засуджувала насильницькі дії проти них та закликала не допускати винищення корінного населення світу.

Наступним кроком у боротьбі за права етнічних громад, які здавна проживали на території новостворених держав, стало право на збереження самобутності, окремішності.

Розвиток спільного ринку, засобів зв'язку та пересування призвели до стрімкої уніфікації культурного життя в другій половині ХХ ст. Європа, яка стрімко втрачала свою етнічну строкатість, намагалася зберегти культурне різноманіття хоча б серед народів, що опинилися на межі винищення. Тепер політика асиміляції була цілком відкинута та засуджена, а народи колишніх колоній отримали право на збереження та відтворення традиційного способу життя. Вивчення культурних відмінностей стало предметом антропологічних студій, збереження традицій стали пріоритетними в політиці державних органів, які опікувалися правами корінних народів. У Конвенції МОП від 1957 року, яка захищала народи, що ведуть племінний спосіб життя, усе ще помітні спроби інтегрувати аборигенів до соціально-культурної системи розвинутих країн, але без використання «звичних» для європейських колонізаторів методів насилля та геноциду. У 1980-х роках патерналістське ставлення більшості до представників етнічних меншин вже було неактуальним. До того ж під час обговорення та підготовки підсумкових документів за вимогою представників корінних народів ідею інтеграції індіанців було відкинута, і в Конвенції МОП № 168 від 1989 року її вже немає.

У другій половині 1960-х років корінні мешканці Австралії, Океанії, Північної Америки отримали право на свою власну культуру, а це означало, що міжнародні організації, правники та федеральні органи визнали за аборигенним населенням особливі привілеї. Враховуючи, що правова система цих країн побудована на ідеї рівності та єдиного права для всіх, найважче було визнати на загальнодержавному рівні, що окремі громадяни можуть володіти суверенітетом усередині країни. Нелегко було визнати, що кожна людина має право на власну етнічність, навіть якщо це суперечить інтересам більшості. Спосіб життя аборигенів, виховання дітей, традиційні форми користування природними ресурсами суперечили законам країн, у яких вони мешкали й громадянами яких вони фор-

мально були. Це протиріччя було найбільшим, оскільки колективні права не відповідали правам людини. Однак під тиском активістів із руху за права людей та молодих активних індіанців уряди багатьох країн в 1960–1970-х роках пішли на поступки. Наприклад, уряд США в 1978 році прийняв закон «Про релігійну свободу американських індіанців» та «Закон про охорону дитинства серед індіанців», які визнали релігійні практики корінного населення країни (навіть використання психотропних речовин), а суди племен отримали повноваження у сфері визнання опіки над малолітніми індіанцями [7, с. 151].

Декларація ООН «Про права корінних народів» робить найбільший акцент на колективних правах, що є безпрецедентним випадком у міжнародних нормах про права людини [3, с.17]. Неймовірно, але комітет з прав людини ООН, який і розробив згадуваний документ, визнав, що колективне право на етнічність може переважати навіть права жінок або дітей. Наприклад, якщо права жінки на успадкування майна, навчання або доступ до влади не суперечать традиційним формам, але є відверто дискримінаційними, то держава не має права втручатися [3, с. 17].

Збереження традиційного способу життя було неможливим без збереження природного середовища. Племена мандрівних збирачів та мисливців потребували для виживання значних територій, які в них відбирали монополії. Отже, не дати зникнути культурній самобутності стало можливим тільки завдяки дотриманню традиційних форм господарювання, що могли існувати лише в ізольованих територіальних громадах. Власне, як пише В. Кочарян, загальновідомий давній міцний зв'язок корінних народів із землею, на якій вони проживають, є запорукою збереження їхньої самобутності, а отже Конвенція МОП та Декларація ООН від 1995 року вимагає зосередити увагу на цих двох об'єктах захисту основ прав малих народів — землі та культурі [11, с.64]. Саме на рубежі 1980–1990-х років було запроваджено концепт «особливого зв'язку із землею»,

який був відсутній у декларації МОП від 1957 року [13, с. 66].

У цей час аборигени розгорнули широку кампанію по боротьбі за «землю предків», що включала вже не тільки місця поховання, які вважалися священними, але й надра та природні багатства. Земля, у широкому значенні екологічної системи, стала символом боротьби за права корінних народів, а ті, зі свого боку, асоціювалися зі збереженням природного ландшафту в тому вигляді в якому він існував до індустріальної революції. У багатьох країнах, зокрема в США та Канаді, справи стосовно аборигенів почали передавати департаментам, які займалися проблемами землекористування та збереження ресурсів.

У той час набирала обертів і екологічний рух. Активісти неодноразово звертаються до проблем корінних народів, які для них були взірцем гармонійного співжиття людини та природи. Захоплюючись умілою адаптацією «реліктових» етносів до природного середовища, активісти починають наділяти індіанців, часто бездоказово, високим рівнем екологічного світогляду [20, с. 89]. Боротьба за права корінних народів почала тісно переплітатися з боротьбою за екологічну безпеку. Збереження недоторканої, первинної природи оголошувалося важливим пріоритетом в міжнародній політиці, а самі мешканці саван, прерій або джунглів стали частиною екологічної системи, яких також необхідно було зберегти. Саме в цей час сформувалася досить суперечлива схема взаємодії місцевих етнічних груп із великими міжнародними компаніями, які стрімко багатіли на експлуатації природних ресурсів. Великі компанії використовували тактику своїх попередників і продовжили вторгнення на землі корінних народів, тільки тепер замість гвинтівки та куль, вони використовували екскаватори та вантажівки. Руїнуючи хитку рівновагу у природі, вони знищили систему життєзабезпечення етносів, яка базувалася переважно на привласнюючих формах господарювання.

Подальше просування нових колонізаторів у дорогих костюмах примушувало корінних

мешканців організовуватися та змагатися за свої права. Значну допомогу їм надавали активісти екологічного руху, діячі церкви, правозахисники. Почали виникати громадські та релігійні організації, з'явилися місцеві лідери, питання корінних народів набувало медійного розголосу. Дуже скоро рух за права малих народів отримав широку політичну підтримку та був репрезентований і на міжнародній арені. У другій половині 1970-х років (уперше у світі) виникли міжнародні організації корінних мешканців, які об'єднували надрегіональні групи індіанців Америки, а потім і всього світу. Численні приклади несправедливості з боку уряду та транснаціональних компаній примусили активістів удаватися до різних методів боротьби — від мирних маршів до збройного протистояння. Урешті, цілком закономірно, що питання політичної самоорганізації та мобілізації змусило активістів сформулювати й політичні вимоги, які стали також частиною їхньої програми. У той момент, коли у світі починається активна дискусія навколо міжнародного визнання прав індіанців, самі корінні мешканці вже мали цілий комплекс вимог до урядів та міжнародних організацій. Ці вимоги зводяться до двох основних типів: політичного характеру, які можна розглядати як вимогу права на самовизначення, та економічного або культурного характеру — як вимогу права на землю [9, с. 69].

Урешті, боротьба за «землю предків», так стали позначати свої претензії аборигени, вилилася в протистояння, що вийшло за межі мирних протестів. Показовою подією стала криза в 1990 році в маленькому містечку Ока, (*Oka*) що неподалік від Мельбурну. Місцеві групи індіанців мохаве ще з середини 1970-х років почали організовано чинити опір поліції та уряду, котрі намагалися покласти край контрабанді та несанкціонованим азартним іграм на індіанських територіях, а коли місцевий уряд спробував віддати під поле для гольфу земельну ділянку, на якій розташовувалися давні поховання мохаве, індіанці перекрыли в'їзд у місто й створили озброєні

загони. Протистояння тривало 78 днів і закінчилося капітуляцією влади. Протести індіанців викликали масову підтримку в інших регіонах, а уряд розпочав перегляд своєї політики щодо корінного населення. Навіть у питаннях визначення права власності на землю правова система Канади проявила неймовірну гнучкість. У 1997 році суд Британської Колумбії визнав усно-історичні свідчення індіанців вагомим доказом у спірному питанні за право володіти землею і саме цю подію Н. Хоменко-Фрізен вважає переломною в усталених відносинах між спадкоємцями імперських культур і корінними народами, яких вони дискримінували [15].

Наприкінці 1980-х років ООН планувала визнати 1992 рік Міжнародним роком Колумба, але ця пропозиція раптом викликала шквал критики так само, як і святкування річниці першої експедиції в Австралію, тепер такі пам'ятні дати почали називати «святом колоніалізму» [10, с. 18–19]. Панування ліберальних ідеологій у суспільному житті, поширення ідей мультикультуралізму та стрімке піднесення урядів лібералів задали зовсім інший напрям старій проблемі. У 1990-х роках уряди кількох провідних країн прийняли акти, які можна було б назвати покаєнням за дії білих колонізаторів, або як їх почали йменувати «Акти вибачення». Наприклад, адміністрація Б. Клінтона в 1993 році видала Акт, яким визнала участь США в ліквідації Королівства Гаваїв та офіційно попросила вибачення у всіх корінних гавайців (*Native Hawaiians*). На початку 1990-х років провінції Австралії почали приймати декларації, у яких постулювали вибачення білої більшості перед аборигенною меншиною. Урешті, виборці лібералів, котрі надовго закріпилися при владі в Австралії, вимагали офіційного вибачення, яке мав виголосити прем'єр-міністр країни. 13 лютого 2008 року голова країни К. Радд озвучив офіційне вибачення за дії урядів та парламенту, які завдали шкоди корінному населенню країни та, зокрема, за політику, що призвела до появи «вкраденого покоління».

На сучасному етапі характер руху боротьби за права корінних мешканців поступово еволюціонував. Тепер право автохтонного населення на збереження власної культурної окремішності, своєї етнічності ніким не обмежується, а навпаки, влада готова робити максимальні поступки для збереження мультикультурності. Однак рух за права корінних народів давно переріс межі тільки боротьби за збереження власної культури, тепер це частина великого світового руху за права меншин.

Для прикладу необхідно згадати боротьбу індіанців проти нафтопроводу, що мав пройти через їхні землі у штаті Дакота і став відомим як протистояння в місті Стендінг-Рок (Standing Rockprotest). Як пише антрополог Джаскаріан Ділан, Стендінг-Рок насамперед ілюструє, що боротьба за «справедливе» навколишнє середовище має бути визнана як боротьба за індіанський суверенітет [16]. Однак цей протестний рух, який привернув увагу багатьох антропологів і можливо поклав початок новому напрямку в американській антропології — вивчення культури протестів, давно вийшов за межі виключно права на збереження ідентичності самих індіанців. З поширенням теорії ідентичності американці все більше схильні бачити в цьому протесті символ боротьби за права усіх пригноблених. Наприклад, Джаскаріан Ділан звертає увагу, що протестний рух у Стендінг-Рокі став майданчиком для обговорення й гендерної проблеми [16]. Власне з цієї статі ми бачимо, що протести у Стендінг-Рокі стали символом боротьби за збереження навколишнього середовища, прав меншин та гендерну рівність.

До подібних протестних акцій масово долучилися представники ліберально налаштованих білих американців, особливо молодь, яка розглядає несправедливість щодо аборигенів як класичний кейс пригноблення меншості через їх відмінну ідентичність. Вони активно використовують індіанську символіку, національний одяг, прикраси чи елементи костюма як своєрідний символ боротьби проти тих консервативних політичних інституцій, які їм не

подобуються. Крім того, конфлікти між індіанцями та лідером республіканців Д. Трампом у минулому та його відверта антиіндіанська риторика зробила питання аборигенних народів навіть символом боротьби проти президента Д. Трампа та його політики.

Водночас самі активісти руху за права корінних народів використовують термінологію та аргументи, які взяті з арсеналу правих консерваторів. Вимагаючи певних преференцій, вони апелюють, насамперед, до власного первинного перебування на цих територіях, вказуючи, що нащадки давніх кочівників та мисливців є справжнім «природним станом людства» [17, с. 390]. Такі аргументи були доречними в ХІХ ст., але аж ніяк не у ХХІ. У сучасному світі будь-які згадки про давність або первинність проживання на певних територіях як право на привілей не можуть розглядатися як юридичний аргумент, адже мешканці всієї земної кулі є присутні мігрантами й спроби представників одних етнічних груп довести свою «ексклюзивність» є антинауковими. Однак використання теорії «давності проживання» як право на особливі права викликає стурбованість. Як пише Адам Купер, навіть серед найбільш радикальних правих націоналістів ніхто не додумався вимагати, наприклад, особливих прав для нащадків кельтів чи саксів у Британії, на протипагу нащадкам романів, вікінгів, норманів чи навіть представникам пізніших хвиль міграції [17, с. 390].

Отже, спільним для руху за права корінних народів у світі на сучасному етапі є прагнення ліберально налаштованої молоді з досить забезпеченої білої більшості до загальної рівності та справедливості через усунення бар'єрів та відмінностей, що були викликані культурними стереотипами в минулому. Почуття колективної провини за злочини проти меншин стали поштовхом до проведення велелюдних акцій у Канаді, США та Австралії під гаслами, які використовували аборигени в боротьбі за свої права. У публічному просторі цих країн боротьба за права корінних народів стала символом у полеміці між лібералами та наростаючим консервативним рухом.

Що ж відбувається з рухом за права корінних народів в Україні? Насамперед проблематика корінних народів була артикульована ще з початком незалежності. Сам термін потрапив до політичного словника за часів перебудови, коли ще в СРСР почали активно говорити про ситуацію з «малочисельними народами», оскільки їхня доля була сумним доказом русифікаторської, імперської політики радянського керівництва. З початком державного будівництва в Україні правлячі групи балансували між етноцентричними поглядами та залишками радянських ментальних штампів, адже пострадянська «еліта» була все ще глибоко закорінена в російську культурну та етнічну традицію й розглядала себе як наступницю колишніх «московських хазяїв». Софістика радянського інтернаціоналізму їм була близька та зрозуміла на інтуїтивному рівні. Відповідно сам термін вони розглядали як постколоніальний дискурс, звертаючи увагу, насамперед, на його антиімперський зміст.

Побоювання з боку вже українського «істеблїшменту» щодо терміна «корінний» було пов'язано також із спробою правих політичних груп упровадити етноцентричну парадигму в державному будівництві на початку 1990-х років, в основі якої лежало усвідомлення права українців як етносу на формування власної держави на правах «автохтонності», «давності», «закорінення». Відповідно, у політичному лексиконі України 1990-х років термін «корінний народ» найчастіше використовували в значенні український етнос, на протипагу зрусифікованим українцям або представникам російського етносу, котрі займали панівні позиції в політичному та соціальному житті молодій держави. Саме тому в Конституції України і з'явилася згадка про «корінні народи» у множині, але без конкретизації, які саме етноси і в якій кількості належать до цієї категорії.

Тому не дивно, що в Енциклопедії сучасної України (ЕСУ) термін «корінні народи» визначено як неусталений, полісемантичний, оскільки: «Притаманна вітчизняній термінопрактиці тенденція до підміни смислів посилена полі-

тичними спекуляціями, перетворила дискурс про корінні народи у гостре протистояння» [4, с. 500]. Саме протистояння українські вчені пояснювали тим, що майже всі етнічні спільноти в тій чи іншій формі порушують питання, хто в країні «корінніший», опираючись на стару радянську формулу тотожності автохтонності та «закорінення» [4, с. 500]. Отже, поява в Конституції 1996 року терміна «корінні народи» цілком слушно, на наш погляд, трактувалася як данина політичних спекуляцій та компромісів, якими було переповнене політичне життя України на початкових етапах державотворення. В уже цитованій вище Енциклопедії автори цілком неоднозначно висловилися стосовно цього питання: «Складна правова колізія пов'язана з присутністю в Конституції неіснуючих корінних народів, не тільки блокує процес вироблення в Україні концепції етнонаціональної політики, а й підтримує в суспільстві досить високий стан латентної конфліктності» [4, с. 501]. Для вирішення цієї колізії пропонують: «Для початку варто розмежувати історико-етнографічні та політико-правові тлумачення “корінні народи” і чітко на владному рівні обґрунтувати відсутність в Україні етнічних спільнот, які можуть претендувати на преференції за ознакою відсталості чи слаборозвинутості» [4, с. 501].

Намагання кримських татар досягнути статусу корінного народу та отримати відповідні преференції було викликано як драматичними наслідками депортації, так і конфліктом з російською меншиною, яка і в незалежній Україні продовжувала продукувати та підживлювати відверто антитатарські настрої, котрі базувалися на примітивних почуттях ксенофобії та відвертому російському шовінізмі. Власне, це єдина етнічна група, яка впродовж усього існування незалежності України робила спроби отримати статус «корінного народу». Намагаючись лобіювати закон про особливий статус кримських татар, лідери цієї етнічної групи зверталися до Парламенту України із законопроектами про визнання кримських татар корінним народом, апелюючи до концепту ав-

тохтонності. У своїх проектах вони використовували термін «етногенез», який, на думку авторів, мав би встановити їхнє право на особливий статус, що, як ми бачимо, цілком суперечить світовій практиці.

Прийняття Заяви Верховної Ради України щодо гарантій прав кримськотатарського народу від 20 березня 2014 року відбувалося в умовах повної безпорадності центральних органів влади, які просто не змогли протидіяти російській агресії в Криму. Постанову було прийнято без жодних консультацій з експертним середовищем, без обговорення на рівні наукових інституцій, які могли б внести свої пропозиції. Наївні сподівання розгублених та дезорієнтованих парламентаріїв, що цей документ допоможе відстояти Крим, не справилися. Узагалі, прийняття цього закону було помилкою українського парламенту, який не мав змоги в цей момент досягнути можливих наслідків.

Однак сьогодні все частіше можна почути вимоги привести українське законодавство до норм Декларації ООН «Про права корінних народів», яку підтримала й Україна. Відверто скажемо, що ніхто навіть не має щонайменшого уявлення як і, головне, навіщо це треба зробити, адже ми тільки чуємо посилання на «світовий досвід». Наприклад, пропозиція О. Козачук використати досвід укладання договорів між урядом Канади та окремими племенами не витримує жодної критики, адже політику колоніалізму XVII ст. неможливо використати в XXI ст. [9, с. 218].

Більшість країн ставляться досить обережно до питання імплементації Декларації ООН «Про права корінних народів». Уряди Канади, США, Австралії розглядають цю декларацію як моральний імператив, як спосіб попросити вибачення й повністю дистанціюватися від злочинів та актів геноциду, які впроваджували попередні уряди цих країн. Президент США Б. Обама в грудні 2010 року заявив, що США приєднається до Декларації ООН. (У 2007 р. США, Канада, Австралія та Нова Зеландія голосували проти неї, а Україна утрималася.) Дійсно, США її визнали, але враховуючи,

що термін «самовизначення», який записаний в Декларації ООН суперечить Конституції США, то американський Сенат ніколи не проголосує про узгодження законодавства країни з цією декларацією. У 2016 році міністр з питань корінних народів Канади Керол Бенет заявила, що Канада знімає свої заперечення стосовно тексту Декларації й обіцяє внести зміни у своє законодавство. Зважаючи на панування лібералів в уряді Канади, високий рівень ентузіазму з приводу самої Декларації в ЗМІ та серед громадських активістів, законопроект С-262 (про узгодження законодавства країни з нормами Декларації) був направлений у Палату громад Канади, яку успішно пройшов у 2018 році. За цей закон проголосували виключно члени правлячої ліберальної партії, натомість консерватори голосували проти. Наразі цей закон знаходиться в Сенаті Канади, де він пройшов уже перше та друге читання.

Отже, історія народів, які ми, виключаючи термінологічну плутанину, можемо називати корінними, це історія пригноблення, винищення та кривавої боротьби за свої права. Але протягом ста років усе змінювалося й змінюється повсякчасно. На землях, що колись були завойовані європейцями, зараз виникли нові політичні системи. Для сучасного світу питання прав корінних народів — це не просто завдання збереження реліктових етносів, це вже давно щось більше. Сьогодні Декларація ООН, яку підтримала й Україна, трактується ледь не протилежно по обидва боки барикад. Для країн, що мають сумне та ганебне колоніальне минуле, це швидше безболісний спосіб покінчити з моральним вантажем історії, спроба дистанціюватися від расистської політики попередніх поколінь. Враховуючи загострення протистояння між консерваторами та лібералами в останні роки, це питання стало також частиною політичної боротьби, символом, що може мобілізувати електорат або політичних прихильників. Для ліберальних кіл ідея суверенітету, максимальної незалежності від держави актуалізувалася в умовах небез-

пеки «консервативного повороту». Самі ж корінні народи вважають своїм головним завданням — розширити суверенітет та здобути максимальну автономію, що буде ґрунтуватися на особливому колективному праві на землю. Незалежність від уряду для них має не символічний або моральний сенс, а цілком прагматичний, підкріплений політичним впливом та суттєвими економічними перевагами.

Ситуація в Україні є цілком обернена. Заява Верховної Ради від 20 лютого 2014 року була прийнята в умовах російського вторгнення та окупації Криму і, найімовірніше, жоден із парламентаріїв не читав самої Декларації ООН, на яку посилається Верховна Рада. Навіть при побіжному аналізі цього документу помітно загрози, які він містить для державного суверенітету України. Визнання окремих етнічних груп «корінними народами» України призведе до можливої втрати контролю над територіями, які будуть оголошені землями цих груп, що в умовах реальної небезпеки з боку Росії є більш ніж реальним сценарієм. У статті 30 Декларації ООН «Про права корінних народів» прямо заборонено проводити військову діяльність на цих територіях, що в умовах неоголошеної війни, яка триває на Сході України є абсолютно неприйнятним. Треба відверто сказати, що на сьогодні не існує жодного консенсусу в суспільстві стосовно цього питання, навпаки, спільна небезпека об'єднала представників різних національностей і будь-які процеси дезінтеграції як такі, що руйнують безпеку нашої держави, сприймаються більшістю населення цілком негативно. Отже, перенесення світового досвіду з імплементації прав корінних народів в українські реалії є недалекоглядним політичним кроком, який потребує широкого обговорення з обов'язковим залученням фахівців етнологів.

Насамкінець нагадую, що рух за права індіанців призвів до зростання популярності культурної антропології та етнології у світі. У багатьох провідних університетах було відкрито десятки, якщо не сотні кафедр з вивчення історії та культури корінних народів

(*Aboriginalstudies*), які нерідко фінансувалися урядом. В Україні ж, навпаки, ліквідація спеціальності етнологія у вузах, скорочення курсів та, як наслідок, відсутність фахівців із

етнології призвели до термінологічної плутанини, відвертих маніпуляцій та спроб механічно перенести, скопіювати західний досвід на українські політичні реалії.

Джерела та література

1. Бабін Б. Конституційно-правовий статус корінних народів України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2005. 19 с.
2. Гарипов Р. Понятие «коренной народ» и их статус в международном и внутригосударственном праве. URL : DOI: 10.7256/2226-6305.2013.3.5362.
3. Декларация Организации Объединенных наций о правах коренных народов / Руководство для национальных правозащитных организаций. URL : https://www.ohchr.org/Documents/Publications/UNDRIPManualForNHRIs_ru.pdf.
4. Енциклопедія сучасної України. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. Т. 14. 787 с.
5. Козачук О. Державна політика Канади щодо корінних народів. Стан наукової розробки. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія Політологія, Філософія, Історія*. 2010. Вип. 15. С. 149–153.
6. Козачук О. Еволюція політики США щодо індіанців у 1776–1934 рр. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 10. С. 247–257.
7. Козачук О. Зміни в політиці США по відношенню до корінних народів у 60-х–70-х роках ХХ ст. *Вісник Дніпропетровського університету* 2014. Т. 22. Вип. 24. С. 147–154.
8. Козачук О. Посилення впливу корінних народів на півночі Канади в кінці ХХ на початку ХХІ ст. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія Політологія*. 2012. № 22. С. 180–185.
9. Козачук О. Політика Канади і США щодо корінних народів: можливі уроки для України. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 11. С. 214–219.
10. Коренное население. Глобальное стремление к справедливости. *Доклад для независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам*. Москва : Международные отношения, 1990. 245 с.
11. Кочарян В. Коренные народы и их защита в международном праве. URL : http://www.yasu.am/files/06V_Kocharyan.pdf.
12. Самойленко Є. Поняття «корінний народ» та питання визнання статусу корінних народів у міжнародному праві *Міжнародне право*. 2017. № 6. С. 209–212.
13. Соколовский С. О смысле понятия «коренной народ». Дискуссия. *Этнографическое обозрение*. 2008. № 4. С. 60–77.
14. Соколовский Е. Что значит быть коренным. Международные подходы и правовой статус «коренных народов». *Этнополитическая ситуация в России и сопредельных государствах. Ежегодный доклад Сети этнологического мониторинга*. Москва : ИЭА РАН, 2009. С. 147–159.
15. Ханенко-Фрізен Н. Усна історія та перезавантаження нації. Політика «правди і примирення» в Канаді від 2008 р. *Критика*. 2018. Вип. 1.
16. Jaskarianc D. What Standing Rock teaches us about environmental justices. URL : <https://items.ssrc.org/what-standing-rock-teaches-us-about-environmental-justice/>.
17. Kuper A. The return of the Native. *Current Anthropology*. 2003. Vol. 44. № 3. P. 389–403.
18. Margaret Connell Szazc. Federal Boarding school and the Indianchild 1920–1960. URL : <https://www.sdhspress.com/journal/south-dakota-history-7-4/federal-boarding-schools-and-the-indian-child-1920-1960/vol-07-no-4-federal-boarding-schools-and-the-indian-child.pdf>.
19. Perumovestocreatehugeindigenousreservation in Amazon. URL : https://www.theguardian.com/environment/andes-to-the-amazon/2018/feb/28/peru-moves-huge-new-indigenous-reserves-amazon?fbclid=IwAR1Ubgoc7PrXNBwhxbM9WBq9yZUKu7a3js_xDHYT71PjAoVU6Pp0-3ValcI.
20. Simic M. On the border with culture, or who are the «green natives»? *Bulletin of the Institute of Ethnography*. 2014. LXI. #1. P. 87–98. DOI : 10.2298/GEI1401087S.

References

1. Babin B. (2005) *Konstytutsiyno-pravovyi status korinnykh narodiv Ukrainy* [Constitutional and Legal Status of Indigenous Peoples of Ukraine] (author's abstract of the thesis to achieve a Ph.D. in Law). Odesa, 19 pp.
2. Garipov R. *Poniatiye «korennoy narod» i ikh status v mezhdunarodnom i vnutrigosudarstvennom prave* [An Indigenous People Conception and Its Status in International Law and National Law]. URL: DOI: 10.7256/2226-6305.2013.3.5362.
3. *Deklaratsyya Organizatsii Obyediniionnykh natsyy o pravakh korennykh narodov / Rukovodstvo dlia natsyonalnykh pravozashchytnykh orhanyzatsyi* [The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples / A Guide for National Human Rights Groups]. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/UNDRIPManualForNHRIs_ru.pdf.
4. (2014) *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy* [The Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Vol. 14, 787 pp.
5. Kozachuk O. (2010) Derzhavna polityka Kanady shchodo korinnykh narodiv. Stan naukovoï rozrobky [Canadian State Policy concerning Indigenous Peoples. A State of Research Development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya «Politohiya, Filosoſfiya, Istoriya»* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. *Politology, Philisophy, History Series*], Iss. 15, pp. 149–153.
6. Kozachuk O. (2013) Evoliutsiya polityky SSHa shchodo indiantiv u 1776–1934 rr. [Evolution of the US Policy concerning Indians throughout 1776–1934] *Panorama politologichnykh stydiy* [Panorama of Politological Studies], Iss. 10, pp. 247–257.
7. Kozachuk O. (2014) Zminy v politytsi SSHa po vidnoshenniï do korinnykh narodiv u 60-kh –70-kh rokakh XX st. [Shifts in the US Policy concerning Indigenous Peoples in the 1960s–1970s]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu* [Bulletin of the Dnipropetrovsk University], Vol. 22, Iss. 24, pp. 147–154.
8. Kozachuk O. (2012) Posylennia vplyvu korinnykh narodiv na pivnochi Kanady v kintsi XX – na pochatku XXI st. [The Hightening of North Canadian Native Peoples' Influence in the Late XXth to Early XXIst Centuries]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya Politohiya* [Bulletin of the Dnipropetrovsk University. *Politology Series*], # 22, pp. 180–185.
9. Kozachuk O. (2013) Polityka Kanady i SSHa shchodo korinnykh narodiv: mozhlyvi uroky dlia Ukrainy [U.S. and Canadian Policies concerning Native Peoples: Possible Lessons for Ukraine]. *Panorama politologichnykh stydiy* [Panorama of Politological Studies], Iss. 11, pp. 214–219.
10. (1990) *Korennoe naseleniye. Globalnoe stremlenye k spravedlyvosti: Doklad dlia nezavisimoy komissii po mezhdunarodnym gumanitarnym voprosam* [Native Populaton. A Global Drive for Justice. An Address for an Independent Committee for International Humanitarian Affairs] Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 245 pp.
11. Kocharian V. *Korennyye narody i ih zashchita v mezhdunarodnom prave* [Indigenous Peoples and Their Protection in International Law]. URL: http://www.yu.edu/files/06V_Kocharyan.pdf.
12. Samoilenko Ye. (2017) Poniattia «korinnyi narod» ta pytannia vyznannia statusu korinnykh narodiv u mizhnarodnomu pravi [An Indigenous People Conception and the Issue of Recognizing the Status of Native Peoples in International Law]. *Mizhnarodne pravo* [International Law], # 6, pp. 209–212.
13. Sokolovskiy S. (2008) O smysle poniatiya «korennoy narod». Diskussiya. [On the Meaning of a Native People Conception. A Discussion]. *Etnograficheskoye obozrenie* [The Ethnographic Review], # 4, pp. 60–77.
14. Sokolovskiy S. (2009) Chto znachit byt korennyim. Mezhdunarodnyye podhody i pravovoy status «korennykh narodov» [How It Feels To Be Indigenous. International Approaches and Legal Status of Indigenous Peoples]. *Etnopoliticheskaya situatsyya v Rossii i sopredelnykh gosudarstvah. Yezhegodnyy doklad Seti etnologicheskogo monitoringa* [Ethno-Political Situation in Russia and Contiguous Countries]. Moscow: IEA RAN, pp. 147–159.
15. Khanenko-Frizen N. (2018) Usna istoriya ta perezavantazhennia natsiyi. Polityka «pravdy i prymyrennia» v Kanadi vid 2008 r. [Oral History and the Reloading of Nation. The Truth and Reconciliation Policy in Canada since 2008]. *Krytyka* [Critique], Iss. 1.
16. Dhillon J. (2017) What Standing Rock Teaches Us About Environmental Justice. URL: <https://items.ssrc.org/what-standing-rock-teaches-us-about-environmental-justice/>.
17. Kuper A. (2003) The Return of the Native. *Current Anthropology*, Vol. 44, # 3, pp. 389–403.
18. Connell-Szasz M. Federal Boarding School and the Indian Child: 1920–1960. URL: <https://www.sdhspress.com/journal/south-dakota-history-7-4/federal-boarding-schools-and-the-indian-child-1920-1960/vol-07-no-4-federal-boarding-schools-and-the-indian-child.pdf>.

19. Peru moves to create huge indigenous reservation in Amazon. URL: <https://www.theguardian.com/environment/andes-to-the-amazon/2018/feb/28/peru-moves-huge-new-indigenous-reserves-amazon?fbclid=IwAR1>

Ubgoc7PrXNBwhxbM9WBq9yZUKu7a3js_xDHYT7IPjAoVU6Pp0-3Valcl.

20. Simic M. (2014) On the border with culture, or who are the “green natives”? *Bulletin of the Institute of Ethnography*, LXI, # 1, pp. 87–98.

Summary

The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples has been adopted in 2007. Some countries (New Zealand, Australia, Canada and USA) have refused to pass it because of the contradictions to their law system. However recently they have changed opinion and admitted it. Ukrainian Parliament confirms this Declaration in 2014 suddenly after the Crimean Republic has been attacked and occupied by the Russian Federation. Movement for the rights of indigenous peoples is one of the painful pages in the world history. Governments of the USA or the Great Britain have tried to adopt indigenous peoples levelling their ethnicity, removing them to boarding schools since 1950s–1960s. This policy is called *cultural genocide*. It is condemned by world community. International organizations consider rights of indigenous peoples as inalienable part of movement for human rights and it is a basement of current development.

Movement for indigenous peoples rights coincides with the raising of ecological consciousness in the second part of the XX century. In general Europeans belief that many indigenous peoples live in harmony with surroundings and they use aboriginal symbols to avoid earth or water pollution. Meanwhile, the general conflict is generated by contradiction between people rights and collective rights of indigenous peoples. In the present time almost all rights of indigenous peoples are preserved by law and government in North America or Australian, but Asian and African countries support them not enough.

Case of Ukraine is different because it is a postcolonial country which has got independence not a long time ago. Ukrainian anthropologists (ethnologists) are isolated from the consideration of the statement proposed by Ukrainian Parliament in the February, 20 2014 because it has been caused by dramatic political events.

Keywords: indigenous peoples, collective rights, the United Nations Declaration, cultural genocide, assimilation.